

ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

<https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.7>

УДК159.9:37.014:377

Олена Бондарчук
Світлана Казакова

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ З РІЗНИМИ ТИПАМИ СТАВЛЕННЯ ДО ПЕРСОНАЛУ ОСВІТНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Бондарчук Олена, Казакова Світлана. Особливості психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти з різними типами ставлення до персоналу освітньої організації.

Вступ. Психологічне благополуччя особистості загалом і керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти зокрема є внутрішнім ресурсом, самопідтримки й саногенним потенціалом, що сприяє їхній самореалізації, попри всі виклики сьогодення. Тому актуальним є вивчення психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти загалом та його особливостей залежно від соціальних стосунків, зокрема типу ставлення до персоналу.

Мета. Емпірично дослідити психологічну специфіку психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти з різними типами ставлення до персоналу освітньої організації.

Методи. Для проведення дослідження використані методи тестування та статистично-математичні методи опрацювання результатів.

Результати. Виявлено як недостатній рівень психологічного благополуччя для значної кількості керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти, так і його особливості залежно від типу ставлення до персоналу освітніх організацій, зокрема найвищий рівень благополуччя у випадку активно-позитивного типу ставлення до працівників і найнижчий – нейтрально-байдужого і приховано-негативного типу.

Висновки. Отримані результати можуть бути використані у психологічній підготовці й підвищенні кваліфікації керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти, психологічному супроводі їх професійної діяльності.

Ключові слова: психологічне благополуччя, заклад професійної (професійно-технічної) освіти, керівники, тип ставлення до персоналу освітніх організацій.

Bondarchuk, Olena, Kazakova, Svitlana. Distinctive features of psychological well-being of heads of VET institutions with different types of attitudes towards the staff of the educational organization.

Introduction. Psychological well-being of individuals in general and heads of VET institutions in particular is an internal resource of self-support and health-promoting potential that contributes to their self-realization. Therefore, psychological well-being of heads of VET institutions and its characteristics in the context of social relations, in particular, the type of attitude towards staff appears to be quite important today.

Aim. To empirically investigate the psychological features of the psychological well-being of the heads of VET institutions with different types of attitudes towards the staff of the educational organization.

Methods. Questionnaires and statistical-mathematical methods of data analysis.

Results. A significant number of heads of VET institutions had low psychological well-being. There were differences in heads' psychological well-being features in relation to the heads' attitude towards the staff of educational organizations: the heads with the active-positive attitude towards their staff had the highest level of psychological well-being, while those with the neutral-indifferent and hidden-negative attitudes had lowest level of psychological well-being.

Conclusion. *The obtained results can be used in the psychological training of heads of vocational and technical education institutions as well as in providing psychological support for heads of vocational and technical education institutions.*

Keywords: *psychological well-being, VET institutions, heads, type of attitudes towards the staff of educational organizations.*

Вступ. В умовах випробувань, характерних для нашого суспільства протягом останніх років, і особливо в часи війни, психологічне благополуччя особистості стає внутрішнім ресурсом, саногенним потенціалом, що сприяє самореалізації особистості, попри всі виклики сьогодення. Особливого значення набуває ця проблема для освітян, які навчають майбутні покоління, в тому числі через моделі своєї поведінки. Недарма Організація економічного співробітництва та розвитку висунула на перший план сьогодення благополуччя особистості загалом і вчителів зокрема як вагомий чинник покращення якості професійної освіти та навчання (OECD, 2018, 2020). Однак благополуччя значної частини учителів є доволі проблематичним. Так, у Великій Британії понад 75% освітян, у тому числі тих, хто працює в секторі ПТО, відчувають пов'язані з роботою негативні поведінкові, психологічні чи фізичні симптоми. 57% вчителів і 63% керівників вищої ланки розглядали можливість залишити професію протягом останніх двох років. Якщо цю проблему в школах не вирішити, освітні системи в ЄС залишаться без кваліфікованого та вмотивованого персоналу освітніх організацій (OECD, 2018).

Існують ключові протиріччя й щодо позиції українських освітян, які суб'єктивно можуть знизити ефективність їхнього професійного життя та благополуччя: суперечність між високими посадовими вимогами та фактичним статусом освітян; протиріччя між новими вимогами до професійної компетентності працівників внаслідок освітніх реформ та реальним рівнем професіоналізму вчителів як їх здатності працювати в інноваційному середовищі; протиріччя між потребою працівників освіти в інтенсивному оволодінні інноваційним змістом і технологіями освітньої діяльності та обмеженими можливостями її задоволення у стислі терміни в системі післядипломної освіти тощо (Bondarchuk, Sorochan & Olifira, 2018).

Зростає «психологічна ціна» реалізації управлінських функцій через необхідність забезпечити «виживання» закладів професійно-технічної освіти у складних й суперечливих умовах ринкової економіки на фоні явно недостатнього психологічного супроводу управлінської діяльності в закладах професійно-технічної освіти, для яких є характерним специфічний контингент учнів, надмірність емоційно навантажених контактів з різними категоріями споживачів освітніх послуг, велика відповідальність за результати діяльності в умовах невизначеності критеріїв їх оцінки (Казакова, 2020). Усе це зумовлює доцільність дослідження психологічного благополуччя управлінських кадрів системи ПТО.

Слід зазначити, що особливості психологічного благополуччя особистості в сфері освіти досліджено в різних площинах: у педагогів під впливом різних чинників (Dreer, 2022; McCallum, 2021; Hascher & Waber, 2021), у студентів під впливом COVID-19 (Villani, Pastorino, Molinari, E. et al., 2021; Li, Hafeez & Zaheer, 2020), у контексті психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій (Карамушка, 2021).

Що ж до професійно-технічної освіти (ПТО), то можна відзначити поодинокі дослідження, в яких акцентується роль професійної освіти для розвитку психологічного благополуччя робітників (Skiba, 2020; Stanwick, Ong & Karmel, 2006), показана можливість забезпечення психологічного благополуччя завдяки навчанню на робочому місці (Watson, Tregaskis, Gedikli, Vaughn & Semkina, 2018), а в останні роки започаткований широкомасштабний європейський проект «Європейські національні мережі з удосконалення ПТО» за програмою Erasmus+, одним із напрямів якого є сприяння психічному здоров'ю та благополуччю вчителів ПТО. <https://www.enneproject.eu/promoting-vet-teachers-mental-health-and-wellbeing/>

Показана роль освітян у забезпеченні психологічного благополуччя учнівської та студентської молоді (McDiarmid, Durbeej, Sarkadi & Osman, 2022), а керівників – у підтримці психічного здоров'я і психологічного благополуччя у працівників (Dimoff & Kelloway, 2019, Hammer, Brady, Brossoit, Mohr, Bodner, Crain & Brockwood, 2021).

Водночас, здійснюючи мета-аналіз досліджень з проблеми психологічного благополуччя освітян, науковці відзначають, що важливу роль в цьому контексті відіграють соціальні стосунки, а результати благополуччя освітян потребують більшої дослідницької уваги (Hascher & Waber, 2021). Відповідно актуальним уявляється дослідження особливостей психологічного благополуччя працівників освітніх організацій, у тому числі керівників закладів професійної (професійно-технічної освіти) залежно від різноманітних аспектів соціальних стосунків, зокрема типу їх ставлення до персоналу освітніх організацій.

Мета дослідження – емпірично дослідити психологічну специфіку психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти з різними типами ставлення до персоналу освітньої організації.

Завдання дослідження:

- 1) дослідити психологічне благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти загалом та залежно від їх гендерно-вікових і організаційно-професійних (стаж роботи, тип закладу – традиційний, інноваційний) характеристик;
- 2) визначити групи досліджуваних керівників за типом ставлення до персоналу освітніх організацій і проаналізувати специфіку психологічного благополуччя в кожній з цих груп.

Методи та організація дослідження.

Для дослідження психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти використано опитувальник «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріффа, в адаптації С. Карсканової (Карсканова, 2001).

Ставлення керівників до персоналу освітніх організацій вивчалось за допомогою методики Ф. Фідлера «Ставлення до знехтуваного співробітника (якому віддають найменшу перевагу)» (Least Preferred Co-worker, LPC) в адаптації С. Каліщука (Калішук, 2014).

Отримані дані піддавались статистичній обробці за процедурами кореляційного, дисперсійного і кластерного аналізу з подальшою їх якісною інтерпретацією, змістовим узагальненням та графічною презентацією, що здійснювалися з використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 23.0).

Вибірка дослідження.

У дослідженні взяли участь 230 керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти з усіх регіонів України, які були розподілені на групи за:

- 1) статтю: жінки (72,6%) та чоловіки (27,4%);
- 2) віком: до 35 років (23,9%); від 35 до 45 років (25,7%); від 45 до 55 років (28,7%); 55 і більше років (21,7%);
- 3) стажем управлінської діяльності: до 5 років (27,4%); 5-15 років (21,7%); 15-25 років (24,3%); понад 25 років (26,5%) досліджуваних;
- 4) закладом професійної (професійно-технічної) освіти: традиційного типу (73,9%) та інноваційного типу (26,1%).

Результати дослідження та їх обговорення.

На першому етапі емпіричного дослідження визначено показники психологічного благополуччя досліджуваних керівників (табл. 1).

Таблиця 1

Показники психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти

Показники психологічного благополуччя	Середні (М)	Ст. відхилення(σ)
Самоприйняття	66,51	6,13
Управління середовищем	60,53	6,10
Цілі в житті	55,21	12,03
Позитивні стосунки з іншими людьми	54,93	5,56
Автономія	54,54	15,74
Особистісне зростання	52,27	12,03
Загальний показник психологічного благополуччя	343,97	35,82

З даних, наведених у табл. 1, випливає, що найбільш вираженим у досліджуваних управлінців є показник «самоприйняття» ($M = 66,51$, $\sigma = 6,13$), що свідчить в цілому про позитивне ставлення досліджуваних до себе та свого минулого, прийняття всього власного особистісного розмаїття, що включає як хороші, так і погані якості (Карсканова, 2001). Доволі вираженим є також показник «управління середовищем» ($M = 60,53$, $\sigma = 6,10$), пов'язаний із відчуттям упевненості й компетентності в управлінні повсякденними справами, що є цілком природним для керівників.

Менш вираженими є показники «цілі в житті» ($M = 55,21$, $\sigma = 12,03$), «позитивні стосунки з іншими людьми» ($M = 54,93$, $\sigma = 5,56$) та «автономія» ($M = 54,54$, $\sigma = 15,74$), що може свідчити про певні утруднення щодо визначення цілей в житті на основі власних переконань, встановлення довірчих, теплих стосунків з оточенням, а також недостатню здатність протистояти соціальному тиску в своїх думках і вчинках.

Найменш вираженим є показник «особистісне зростання» ($M = 52,27$, $\sigma = 12,03$), що може зумовити в доволі великій кількості досліджуваних управлінців відсутність відчуття безперервного саморозвитку, самовдосконалення й реалізації свого потенціалу (Карсканова, 2001).

За результатами кластерного аналізу показників психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти виявлено 3 кластери (табл. 2).

Таблиця 2

Результати кластерного аналізу показників психологічного благополуччя досліджуваних керівників

Показники психологічного благополуччя	Кластери		
	1	2	3
Самоприйняття	62	67	70
Управління середовищем	40	51	66
Цілі в житті	42	54	69
Позитивні стосунки з іншими людьми	54	53	58
Автономія	60	59	63
Особистісне зростання	39	56	65
Загальний показник психологічного благополуччя	298	340	389

До кластеру 1 увійшли управлінці з найнижчими показниками психологічного благополуччя, кластеру 2 – із середніми, а кластеру 3 – з найвищими показниками психологічного благополуччя в досліджуваній вибірці, що дає підстави віднести їх до груп з низьким, середнім і високим рівнями досліджуваного феномену (табл. 3).

Таблиця 3

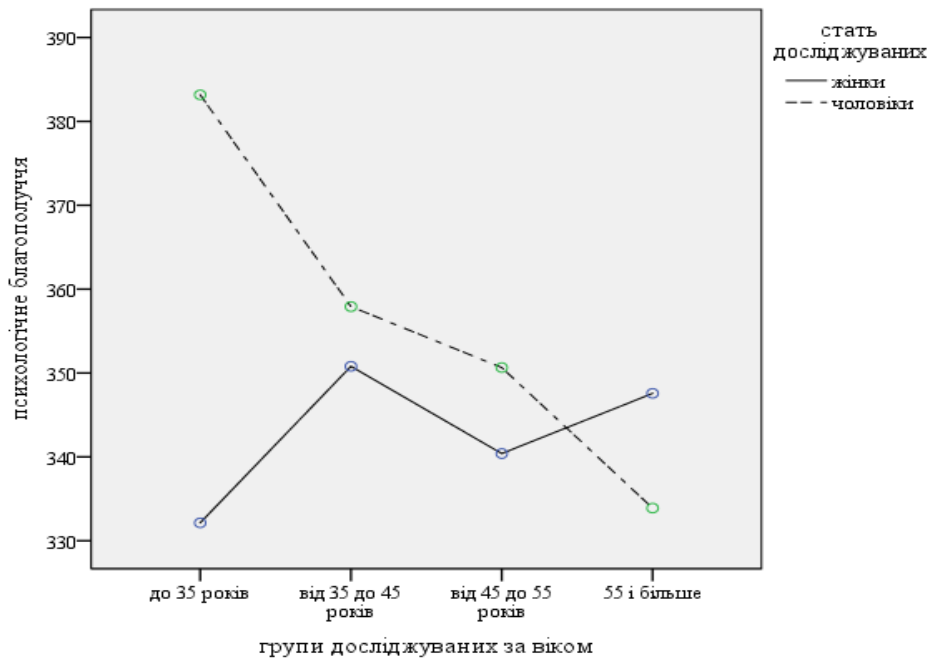
Розподіл керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти за рівнями психологічного благополуччя

Рівні психологічного благополуччя	Кількість досліджуваних, у %
низький	24,8
середній	45,9
високий	29,3

Як видно табл. 3, лише близько третини управлінців (29,3%) характеризуються високим рівнем психологічного благополуччя, натомість переважна більшість з них характеризується середнім (45,9%) і низьким (29,3%) рівнями, виявляючи недостатню задоволеність собою та своїм життям й спрямованість до розвитку власного потенціалу.

За результатами дисперсійного аналізу було виявлено особливості психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти залежно від гендерно-вікових і організаційно-професійних характеристик. Так, встановлено, що показники

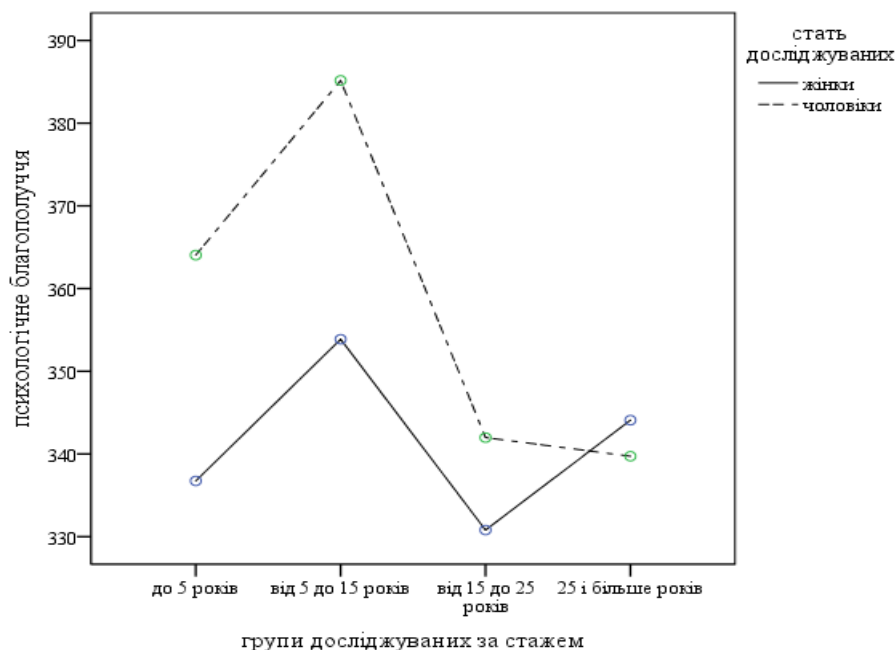
психологічного благополуччя в управлінців чоловічої статі є в цілому вищими, ніж у жінок, хоча з віком стають нижчими (рис. 1, $p < 0,01$).

Рис. 1. Гендерно-вікові особливості психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти

Такі особливості мають, на наш погляд, саме гендерну природу і, ймовірно, пов'язані з малою кількістю чоловіків у системі освіти і, відповідно, їх більшою підтримкою, хоча такий висновок є гіпотетичним і потребує додаткової перевірки.

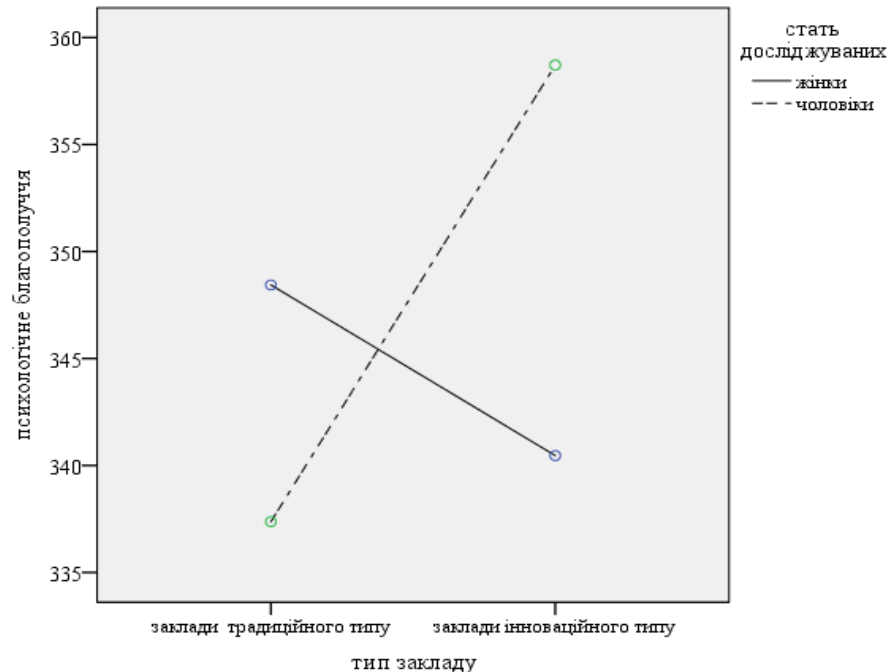
Подібні тенденції було виявлено й щодо особливостей психологічного благополуччя залежно від стажу управлінців (рис. 2).

Рис. 2. Особливості психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти залежно від стажу професійної діяльності

З рис. 2 випливає, що в керівників з великим стажем роботи показники психологічного благополуччя є нижчими, особливо чітко це проявляється в чоловіків, тоді як в управлінців жіночої статі такі показники є доволі низькими протягом усього професійного життя ($p < 0,01$).

Крім того, виявлено особливості психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти залежно від типу закладу – традиційного чи інноваційного (рис. 3).

Рис. 3. Особливості психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти залежно від типу закладу

Як видно з рис. 3, керівники закладів інноваційного типу характеризуються вищими показниками психологічного благополуччя, ніж їх колеги із традиційних закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Особливо чітко така тенденція виявляється в управлінців чоловічої статі ($p < 0,01$). Такий результат, на нашу думку, може бути пов'язаний з більшими можливостями професійного й особистісного зростання в інноваційному освітньому середовищі.

Відповідно до другого завдання нашого дослідження визначено типи ставлення управлінців до споживачів освітніх послуг за методикою Ф. Фідлера «Ставлення до знехтуваного співробітника (якому віддають найменшу перевагу)» (Least Preferred Co-worker, LPC) в адаптації С. Каліщука (Каліщук, 2014). Аналіз результатів методики виявив недостатній рівень позитивної установки значної частини керівників щодо інших людей (табл. 4).

Таблиця 4

Тип ставлення керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти до інших людей

Тип установки	Кількість досліджуваних, у %
приховано-негативний	17,0
нейтрально-байдужий	14,3
функціонально-діловий	22,2
ситуативно-суб'єктивний	45,2
активно-позитивний	1,3

З табл. 4 випливає, що активно-позитивний тип ставлення до інших людей, у тому числі й до персоналу освітніх організацій, властивий усього 1,3 % досліджуваних управлінців, які доброзичливо ставляться до оточуючих, налаштовані помічати насамперед їх позитивні якості, що ініціює атмосферу доброзичливості й взаємоповаги в закладі освіти.

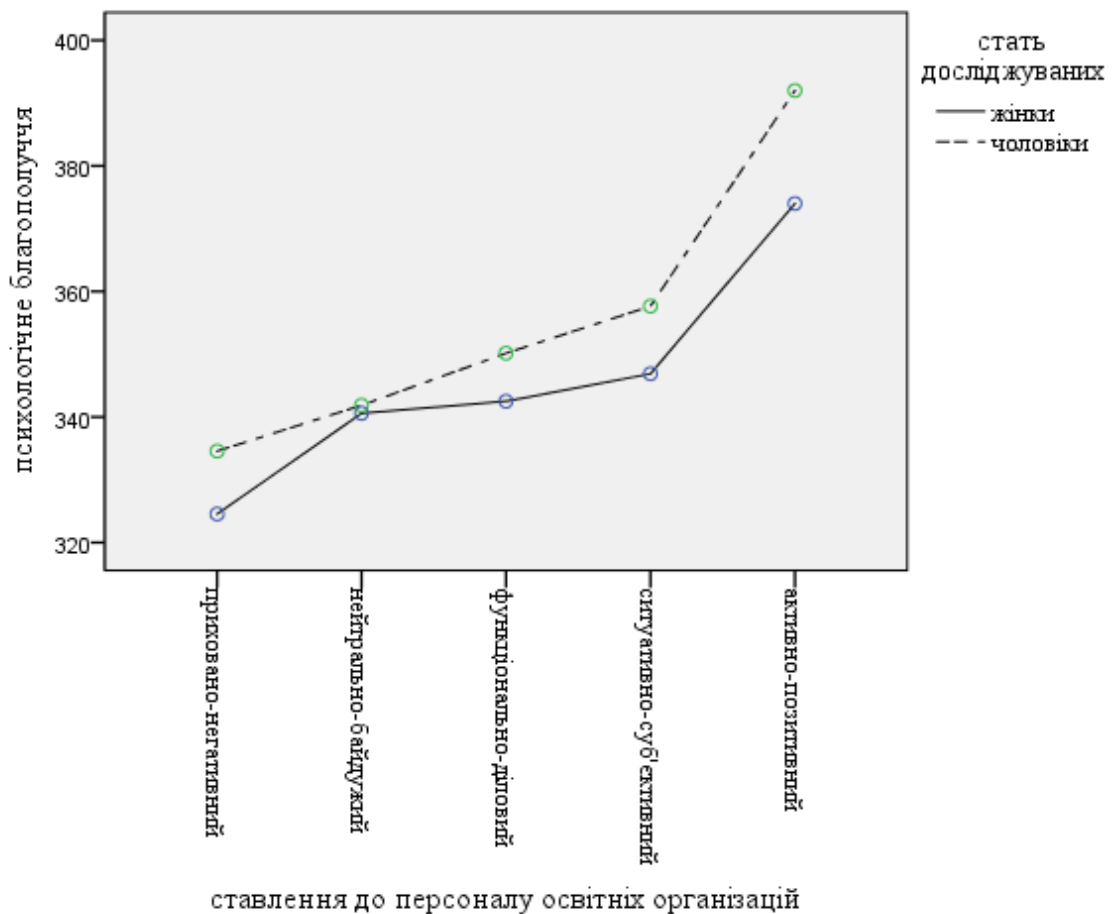
Майже половині керівників (45,2%) властиве ситуативно-суб'єктивне ставлення до інших людей, які схильні диференціювати своє ставлення до оточуючих залежно від власного емоційного стану та відчуття прийняття персоналом.

Практично кожен п'ятий управлінець (22,2%) характеризується функціонально-діловим типом ставлення до оточуючих залежно від їх корисності, коли позитивне ставлення виявляється лише по відношенню до «необхідних» для керівника осіб.

14,3% досліджуваних виявляють нейтрально-байдужий тип ставлення до інших людей, такий керівник є ввічливим, рівним, і, водночас, поверховим і відчуженим на емоційному рівні через відсутність прояву інтересу й щирості до оточуючих.

Доволі значній кількості управлінців (17,0%) властивий приховано-негативний тип ставлення до оточуючих, вони схильні помічати насамперед негативні якості в оточуючих та експресивно на них реагувати, що зумовлює недоброзичливість та агресивність в інших людях.

Отже, лише незначна кількість керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти виявляє схильність до позитивного, уважного ставлення до персоналу освітніх організацій, що, на наш погляд, негативно позначається на їх психологічному благополуччі. Такий висновок підтверджують результати дисперсійного аналізу, за яким виявлено особливості психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти залежно від типу ставлення до персоналу освітніх організацій (рис. 4).

Рис. 4. Особливості психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти залежно від типу ставлення до персоналу освітніх організацій

З рис. 4 випливає, що найвищі показники психологічного благополуччя виявлені у керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти з активно-позитивним ставленням до персоналу освітніх організацій, для всіх інших типів ставлення показники психологічного благополуччя є нижчими, й особливо низькими – для управлінців з нейтрально-байдужим і приховано-негативним типами ставлення до працівників ($p < 0,01$).

Висновки.

За результатами емпіричного дослідження виявлено в цілому недостатній рівень психологічного благополуччя для значної кількості (близько двох третин) керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Установлено статистично значущі відмінності ($p < 0,01$) у проявах психологічного благополуччя залежно від: 1) статі (чоловіки характеризуються вищими його показниками, ніж жінки-управлінці; 2) віку й стажу (з віком і стажем професійної діяльності показники психологічного благополуччя стають нижчими); 4) типом закладу (у керівників інноваційних закладів професійної (професійно-технічної) освіти показники психологічного благополуччя є більш високими, ніж у керівників традиційних закладів).

За результатами дисперсійного аналізу виявлено особливості психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти залежно від типу ставлення до персоналу освітніх організацій, зокрема найвищий рівень благополуччя у випадку активно-позитивного типу ставлення і найнижчий – для управлінців з нейтрально-байдужим і приховано-негативним типами ставлення до працівників. Тим самим, на наш погляд, певною мірою підтверджено значущість модальності соціальних стосунків для становлення психологічного благополуччя освітян.

Перспективи подальших досліджень.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Потребують спеціального дослідження чинники гендерних відмінностей у проявах психологічного благополуччя керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти а також інших категорій управлінців системи освіти. Актуальним уявляється теоретичне обґрунтування, розробка та апробація програми розвитку активно-позитивного ставлення керівників до персоналу освітніх організацій як вагомого фактору їх психологічного благополуччя.

Література

1. Казакова, С. В. (2020). Розвиток психологічної готовності керівників закладів професійно-технічної освіти до маркетингу освітніх послуг. *Автореф. дис. канд. психол. наук*. Київ.
2. Каліщук, С. М. (2014). Методика Фреда Е. Фідлера та вірогідність зміни установки особистості щодо інших. *Вісник Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди «Психологія»*, 48, 112–122.
3. Карамушка, Л. М., Креденцер, О. В., & Терещенко, К. В. [та ін.]. (2021). *Психолого-організаційні детермінанти забезпечення психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій в умовах соціальної напруженості*. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська.
4. Карсканова, С. В. (2001). Опитувальник «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріфф: процес та результати адаптації. *Практична психологія та соціальна робота*, 1, 1–10.
5. Bondarchuk, O., Sorochan T., & Olifira, L. (2019). Subjective well-being, organizational stressors and organizational behaviour of pedagogical employees. *Political and economic self-constitution: Media, citizenship activity and political polarization: Proceedings of the 7th international scientific and practical seminar: (Padua, 2019)*, 136–142.
6. Dreer, B. (2022). Teacher well-being: Investigating the contributions of school climate and job crafting. *Cogent Education*, 9:1. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2022.2044583>
7. Dimoff, J. K., & Kelloway, E. K. (2019). Mental health problems are management problems: Exploring the critical role of managers in supporting employee mental health. *Organizational Dynamics*, 48, 3, 105–112. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2018.11.003>.
8. Jensen, C. T., Heinze, C., Andersen, P. K., Bauman, A., & Klinker, C. D. (2022). Mental health and physical activity in vocational education and training schools students: a population-based survey. *European Journal of Public Health*, 32, 2, 233–238. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckab202>
9. Hammer, L. B., Brady, J. M., Brossoit, R. M., Mohr, C. D., Bodner, T. E., Crain, T. L., & Brockwood, K. J. (2021). Effects of a Total Worker Health® leadership intervention on employee well-being and functional impairment. *Journal of Occupational Health Psychology*, 26(6), 582–598. <https://doi.org/10.1037/ocp0000312>

10. Hascher T., & Waber, J. (2021). Teacher well-being: A systematic review of the research literature from the year 2000–2019, *Educational Research Review*, 34, 100411. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2021.100411>
11. Li, H., Hafeez, H., & Zaheer, M. (2020). COVID-19 and Pretentious Psychological Well-Being of Students: A Threat to Educational Sustainability. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.628003>
12. McCallum, F. (2021). Teacher and Staff Wellbeing: Understanding the Experiences of School Staff. In: Kern, M.L., Wehmeyer, M.L. (eds) *The Palgrave Handbook of Positive Education*. Palgrave Macmillan, Cham. 715–740 https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_28
13. McDiarmid, S., Durbeej, N., Sarkadi A., & Osman, F. (2022) Schools' and teachers' roles and challenges in supporting the mental wellbeing of refugee youths: a qualitative study with Swedish teachers. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 17:1, DOI: 10.1080/17482631.2021.2007568
14. OECD (2018). *Education at a Glance 2018: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/eag-2018-en>
15. OECD (2020). *How's Life? 2020: Measuring Well-being*, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/ea714361-en>
16. Promoting VET Teachers' Mental Health and Wellbeing. *European National Networks for the Enhancement of VET European project funded by the Erasmus+ Programme, Key Action 3 Support for Policy Reform* <https://www.enneproject.eu/promoting-vet-teachers-mental-health-and-wellbeing/>
17. Riff, C. D. (2018). Well-Being With Soul: Science in Pursuit of Human Potential. *Perspectives on Psychological Science*, 13,2, 242–248. <https://doi.org/10.1177/1745691617699>
18. Skiba, R. (2020). Vocational Education and Training and the Development of Safe Workers. *Creative Education*, 11, 1617–1639. <https://doi.org/10.4236/ce.2020.119118>
19. Stanwick, J., Ong, K., & Karmel, T. (2016). *Vocational education and training, health and wellbeing: Is there a relationship? Research report*. Adelaide SA: National Centre for Vocational Education Research.
20. Villani, L., Pastorino, R., Molinari, E. et al. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on psychological well-being of students in an Italian university: a web-based cross-sectional survey. *Global Health*, 17, 39. <https://doi.org/10.1186/s12992-021-00680-w>
21. Watson, D., Tregaskis, O., Gedikli, C., Vaughn, O., & Semkina A. (2018). Well-being through learning: a systematic review of learning interventions in the workplace and their impact on well-being, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 27:2, 247–268, <https://doi.org/10.1080/1359432X.2018.1435529>

References

1. Kazakova, C. V. (2020). *Rozvytok psykhologichnoi hotovnosti kerivnykiv zakladiv profesiino-tekhnichnoi osvity do marketynhu osvitnikh posluh [Development of psychological readiness of heads of vocational education and training institutions to market education services]*. Avtoref. dys. kand. psykhol. Nauk. Kyiv. [In Ukrainian]
2. Kalishchuk, S. M. (2014). Metodyka Freda E. Fidera ta virohidnist zminy ustanovky osobystosti shchodo inshykh [The Fred Fidler method and the probability of change in personal attitudes towards other people]. *Visnyk Kharkivskoho nats. ped. un-ta im. H. S. Skovorody «Psykhohyia»*, 48, 112–122. [In Ukrainian]
3. Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., Tereshchenko, K. V., Ivkin, V. M., Lagodzinska, V. I., & Kovalchuk, O. S. (2021). *Psykhologo-orhanizatsiini determinanty zabezpechennia psykhologichnoho zdorovia personalu osvitnikh orhanizatsii v umovakh sotsialnoi napruzhenosti [Psychological and organizational determinants of staff's psychological well-being in conditions of social tension]*. Vydavets Viktoriia Kundelska. [In Ukrainian]
4. Karskanova, S. V. (2001). Opytuvalnyk «Shkaly psykhologichnoho blahopoluchchia» K. Riff: protses ta rezultaty adaptatsii [Psychological well-being scales questionnaire]. *Praktychna psykhohyia ta sotsialna robota*, 1, 1–10. [In Ukrainian]
5. Bondarchuk, O., Sorochan, T., & Olifira, L. (2019). Subjective well-being, organizational stressors and organizational behaviour of pedagogical employees. *Political and economic self-constitution: Media, citizenship activity and political polarization: Proceedings of the 7th international scientific and practical seminar: (Padua, 2019)*. (pp. 136–142).
6. Dreer, B. (2022). Teacher well-being: Investigating the contributions of school climate and job crafting. *Cogent Education*, 9(1). <https://doi.org/10.1080/2331186X.2022.2044583>
7. Dimoff, J. K., Kelloway, E. K. (2019). Mental health problems are management problems: Exploring the critical role of managers in supporting employee mental health. *Organizational Dynamics*, 48(3), 105–112. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2018.11.003>.
8. Jensen, C. T., Heinze, C., Andersen, P. K., Bauman, A., & Klinker, C. D. (2022). Mental health and physical activity in vocational education and training schools students: a population-based survey. *European Journal of Public Health*, 32(2), 233–238. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckab202>
9. Hammer, L. B., Brady, J. M., Brossoit, R. M., Mohr, C. D., Bodner, T. E., Crain, T. L., & Brockwood, K. J. (2021). Effects of a Total Worker Health® leadership intervention on employee well-being and functional impairment. *Journal of Occupational Health Psychology*, 26(6), 582–598. <https://doi.org/10.1037/ocp0000312>
10. Hascher T., & Waber, J. (2021). Teacher well-being: A systematic review of the research literature from the year 2000–2019. *Educational Research Review*, 34, 100411. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2021.100411>

11. Li, H., Hafeez, H., & Zaheer, M. (2020). COVID-19 and Pretentious Psychological Well-Being of Students: A Threat to Educational Sustainability. *Frontiers in Psychology, 11*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.628003>
12. McCallum, F. (2021). Teacher and Staff Wellbeing: Understanding the Experiences of School Staff. In: Kern, M. L., Wehmeyer, M. L. (eds) *The Palgrave Handbook of Positive Education*. Palgrave Macmillan, Cham. 715–740. https://doi.org/10.1007/978-3-030-64537-3_28
13. McDiarmid, S., Durbeej, N., Sarkadi A., & Osman, F. (2022) Schools' and teachers' roles and challenges in supporting the mental wellbeing of refugee youths: a qualitative study with Swedish teachers. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being, 17*(1), <https://doi.org/10.1080/17482631.2021.2007568>
14. OECD (2018). *Education at a Glance 2018: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris <https://doi.org/10.1787/eag-2018-en>
15. OECD (2020). *How's Life? 2020: Measuring Well-being*, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/ea714361-en>
16. Promoting VET Teachers' Mental Health and Wellbeing. *European National Networks for the Enhancement of VET European project funded by the Erasmus+ Programme, Key Action 3 Support for Policy Reform*. <https://www.enneproject.eu/promoting-vet-teachers-mental-health-and-wellbeing/>
17. Riff, C. D. (2018). Well-Being With Soul: Science in Pursuit of Human Potential. *Perspectives on Psychological Science, 13*(2), 242–248. <https://doi.org/10.1177/1745691617699>
18. Skiba, R. (2020). Vocational Education and Training and the Development of Safe Workers. *Creative Education, 11*, 1617–1639. <https://doi.org/10.4236/ce.2020.119118>
19. Stanwick, J., Ong, K., & Karmel, T. (2016). *Vocational education and training, health and wellbeing: Is there a relationship? Research report*. National Centre for Vocational Education Research.
20. Villani, L., Pastorino, R., Molinari, E. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on psychological well-being of students in an Italian university: a web-based cross-sectional survey. *Global Health, 17*, 39. <https://doi.org/10.1186/s12992-021-00680-w>
21. Watson, D., Tregaskis, O., Gedikli, C., Vaughn, O., & Semkina A. (2018). Well-being through learning: a systematic review of learning interventions in the workplace and their impact on well-being, *European Journal of Work and Organizational Psychology, 27*(2), 247–268, <https://doi.org/10.1080/1359432X.2018.1435529>

Відомості про авторів

Бондарчук Олена, докторка психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри психології управління ЦІПО ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Київ, Україна

Bondarchuk, Olena, doctor of psychological science, professor, Head of the Department of Management Psychology SHEI «University of educational management», Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

E-mail: bei.07@ukr.net

Казакова Світлана, доцентка кафедри психології управління ЦІПО ДЗВО «Університет менеджменту освіти», кандидатка психологічних наук, Київ, Україна

Kazakova, Svitlana, Associate Professor of the Department of Management Psychology, SHEI «University of educational management», Candidate of Psychological Sciences, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2776-3927>

E-mail: s13_kazakova@ukr.net

Отримано 5 вересня 2022 р.
Рецензовано 4 жовтня 2022 р.
Прийнято 7 жовтня 2022 р.